

Umut Yolsever

Doktor, Eskişehir/Türkiye

Doctor, Eskişehir/Turkiye

eposta: umutyolsever44@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7035-4328>

Atıf/Citation: Yolsever, U. 2024. Kırım Hanlığı'nda Levirat Evlilikler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12/38, 394-404.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1400992>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	06.12.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	16.01.2024
Yayın Tarihi/Published:	15.03.2024

KIRIM HANLIĞI'NDA LEVİRAT EVLİLİKLER

Öz

Etimolojik olarak latince kökenli olup günümüzde kocanın erkek kardeşi anlamına gelen levirat kavramı, Türk kültür tarihi araştırmalarında oldukça ilgi çekmektedir. Kadim bir gelenek olan ve sadece Türklerde değil Afrika, Amerika ve Avusturalya'daki kimi kabileler ve Yahudi topluluklarında, İslam öncesi Araplarda ve Hindu geleneğinde dahi görülen levirat evlilik, ölen kardeşin dul kalan eşiyle evlenme durumunu açıklamak için kullanılmıştır. Türk ve Moğol halklarında, ölen erkek kardeşin eşinin yanı sıra ölen babanın dul kalan eşleri yani üvey anneleriyle de evlenilmesi şeklinde de görülen bu evlilik türü Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular ve Timurlular gibi Türk devletlerinde yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Türklerin İslamiyet'i seçmesiyle üvey anne ile yapılan evliliklerin yasaklanması neticesinde sadece ölen erkek kardeşin dul kalan eşiyle yapılmaya devam edilen levirat evlilikler konumuz olan Kırım Hanlığı'nda da görülmüştür. Altın Orda'nın dağılması sonucu ortaya çıkan hanlıklardan biri olan Kırım Hanlığı zamanla kuvvetlenerek bölgesel bir güç haline gelmiştir. Bu hanlığın yöneticilerinden biri olan I. Mengli Giray Han'ın oğullarının bazıları ölen erkek kardeşlerinin dul kalan eşleriyle evlenmiştir. Kaynaklarda tespit ettiğimiz bu levirat evliliklerin yanı sıra levirat evlilik olup olmadığı kesin olmayan kimi evlilik akitlerine dair ipuçlarına da rastlanmıştır. I. Mengli Giray Han'ın oğullarından sonra da bir takım hanların ve hanzadelerin ölen erkek kardeşlerinin eşleriyle levirat evlilikler yaptıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Söz konusu çalışmada levirat evliliklerin Kırım Hanlığı'ndaki mevcudiyeti incelenerek bir takım sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım Hanlığı, Tatar, Levirat, Evlilik, Giray

LEVIRATE MARRIAGES IN THE CRIMEAN KHANATE

Abstract

The concept of levirat, which etymologically originates from Latin and today means the brother of the husband, is of great interest in Turkic cultural history studies. Levirat marriage, which is an ancient tradition and appears not only in Turks but also in some tribes in Africa, America and Australia, Jewish communities, pre-Islamic Arabs and Hindu tradition, has been used to explain the situation of marrying the widow of a deceased brother. In Turkic and Mongolian peoples, this type of marriage, which is also seen in the form of marrying the widow of the deceased brother as well as the widows of the deceased father, i.e. stepmothers, was widely practised in Turkish states such as the Huns, Gokturks, Uighurs, Karakhanids, Ghaznavids, Seljuks and Timurids. As a result of the prohibition of marriages with stepmother after the Turks converted to Islam, levirate marriages, which continued to be performed only with the widow of the deceased brother, were also seen in the Crimean Khanate, which is our subject. The Crimean Khanate, one of the khanates that emerged as a result of the disintegration of the Golden Horde, strengthened over time and became a regional power. Some of the sons of Mengli Giray Khan I, one of the rulers of this khanate, married the widows of their deceased brothers. In addition to these levirate marriages that we have identified in the sources, there are also hints of some marriage contracts that are not certain whether they were levirate marriages or not. There is information that after the sons of Mengli Giray Khan I, a number of khans and khanzas had levirate marriages with the wives of their deceased brothers. In this study, the existence of levirate marriages in the Crimean Khanate was analysed and some conclusions were reached.

Keywords: Crimean Khanate, Tatar, Levirat, Marriage, Giray

Giriş

Latince *levir* yani kocanın kardeşi yahut kayın birader anlamına gelen kelimedenden türeyen levirat, Türkiye Türkçesinde yenge ile evlenme anlamına gelmektedir. Bu evlilik türü genellikle bir erkeğin ölen erkek kardeşinin dul eşiyle evlenmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Kadim bir gelenek olan levirat evliliklerin Afrika, Avustralya ve Amerika'daki kimi kabilelerden; Erken dönem Yahudilere, İslam Öncesi Araplara ve Hindulara kadar geniş bir coğrafyada uygulandığı görülmüştür. Türkler ve Moğollarda da levirat evliliğine dair bilgiler yer almaktadır. Ancak Türkler ve Moğollardaki levirat evliliğinin diğer toplumlarda uygulananından en büyük farkı yenge ile evlenmenin yanı sıra ölen babanın diğer eşleriyle yani üvey anne ile de evlenilmesidir (Yüksel 2010: 2029; Tombuloğlu 2021: 377).

Türklerde ölen kardeşin eşi ile çocuklarının sahipsiz kalmaması ve yoksul bir hayat sürmemeleri için Türk töresi gereğince levirat evlilikler yapılmıştır. Ayrıca babasız kalan çocukların bu durumundan çok fazla etkilenmemeleri adına uygulandığı düşünülmektedir (Ögel 2001: 245). Levirat evlilik türüne dair tarihteki pek çok Türk devletinde sayısız örnek görülmektedir. Çinli tarihçi Sima Qian tarafından MÖ. 91'de tamamlanan *Tarihçinin Kayıtları*

(*Shi Ji*) isimli eserde ve çeşitli Çin kaynaklarında Hunların babaları ölünce üvey anneleriyle, kardeşlerinden biri ölünce de onun dul eşleriyle evlendiğine dair erken dönem kayıtlar bulunmaktadır (Otkan 2018: 59,74; Eberhard 1996: 79,94; Ögel 2015: 182-184; Gömeç 2012: 34).

Hunlar dışındaki diğer Türk devletlerinde de bu tür evliliklere dair sayısız örnek vardır. Göktürk hükümdarı Ch'imın Kağan (600-609) Çinli İ-ch'eng Hatun ile evlenmiştir. Ch'imın Kağan'ın ölmesinin ardından İ-ch'eng Hatun ile tahta çıkan oğlu Shih-pi Kağan (609-619) evlenmiştir. Shih-pi Kağan'ın hayatını kaybetmesinin akabinde tahta geçen kardeşi Ch'u-lo Kağan (619-621) da İ-ch'eng Hatun ile evlenmiştir. Ch'u-lo Kağan'ın ölümünün ardından İ-ch'eng Hatun bu sefer de onun kardeşi İl Kağan'ın (621-630) eşi olmuştur (Taşağıl 2018: 69, 78, 84, 88; Esin 1978: 235). Hukuk vesikaları incelendiğinde Uygurlarda da levirat evlilikler olduğu anlaşılmaktadır (Yüksel 2010: 2034). İbn Fadlan'ın bildirdiğine göre Oğuzlar arasında da levirat evlilikler vardır (İbn Fadlan Seyahatnamesi 2015: 11).

Karahanlılarda ve Gaznelilerde levirat evliliği mevcudiyetine dair malumatlar vardır. (Huncan 2015: 88, 106; Muhammed bin Havendşah bin Mahmud Mirhand 2017: 11, 94-95). Selçuklularda da levirat evlilikler üzerine örnekler mevcuttur. Tuğrul Bey (ö. 1063) ve Çağrı Bey'in (ö. 1059) babası Mikail'in ölümünün ardından dul kalan eşi de Mikail'in kardeşi Yusuf Yinal ile evlenmiştir. Çağrı Bey'in ölümünün ardından onun dul kalan eşlerinden biriyle Tuğrul Bey evlenmiştir. (Kafesoğlu 1958: 117-118; Ayan 2020: 45; Sümer 2012: 344; Sevim 1993: 183; Yüksel 2010: 2035; Kütük 2022: 47) Timurlularda ise levirat evliliklerin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Örneğin, Nüküz kabilesinden Emir Hacı Seyfeddin'in kız kardeşlerinden Şah Melik Ağa evvela Timur'un oğlu Miranşah'ın büyük oğlu Ebu Bekir ile bilahare de diğer oğlu İcil ile evlenmiştir (Yüksel 2010: 2047-2052; Tombuloğlu 2020: 326).

İslâm'ın üvey anne ile evliliği açıkça yasaklamasından dolayı İslamiyet'i kabul eden Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Timurlular gibi Türk devletlerinde levirat evlilikler yalnızca yenge ile yapılmaya devam etmiştir (Yüksel 2010: 2035-2036; Kütük 2022: 47).

İslamiyet'i kabul eden Türklerde üvey anne ile evlilik sona ermesine rağmen, Moğolları ziyaret eden Plano Carpinili Johannes, Ruysbroeckli Willem ve Marco Polo gibi seyyahların raporlarından onların, yengenin yanı sıra üvey anne ile de evlilikleri devam ettirdikleri bilinmektedir (Plano Carpinili Johannes 2022: 9-10; Ruysbroeckli Willem 2010: 104-105; Marco Polo 2019: 147-148). Örneğin Cengiz Han 1226'da ölünce onun eşlerinden biri olan Mügey Hatun'u, Cengiz Han'ın oğlu Ögeday Han eş olarak almıştır (Kaya 2022: 88; Karaduman 2022: 570). Moğol Hanlığı'ndan ayrılan devletlerde de levirat evlilikler görülmektedir. İlhanlılarda da çok sayıda levirat evliliğinin yapılması buna örnektir (Görgeçir 2019: 1324-1340; Uyar 2021: 141-142). Altın Orda Devleti'ndeki levirat evliliklere dair sınırlı bilgi bulunmakla birlikte Cüzcanî, Batu Han'ın ölümünün ardından onun dul kalan eşlerinden biriyle kardeşi Berke Han'ın evlendiğini yazmaktadır (Minhac-ı Sirac el-Cüzcanî 2016: 186; Bostancı 2021: 75). Câmîu't-Tevârih'te ise Altın Orda Devleti'nin sağ kanadını oluşturan Gök

Kırım Hanlığı'nda Levirat Evlilikler

Orda'daki levirat evlilik şöyle anlatılmaktadır: "Cuci'nin oğullarından biri olan Orda'nın Konçı isminde bir oğlu vardır. Konçı'nın Tokolukan, Bukulun, Çingtüm, Bargujin isminde dört hanımı vardır. Konçı'nın de Nayan, Başgirtay, Çağhan Buka ve Makuday isminde dört oğlu vardır. Konçı ölünce Tokolukan'dan doğma en büyük oğlu Nayan üvey anneleri Bargujin, Çingtüm ve Bukulun ile evlenmiştir" (Rashiduddin Fazlullah' 1999: 349).

Altın Orda'nın ardından kurulan hanlıklardan biri olan Kazan Hanlığında da levirat evlilik gerçekleşmiştir. Halil Han (1461), Nogaylar'dan Temir Mirza'nın kızı Nur Sultan Bike ile evlenmiştir (Hudyakov 2018: 20; Kurat 2019: 159; Acar 2013: 110). Halil Han'ın 1467'de ölmesinin ardından kardeşi İbrahim Han (1467-1479) tahta oturmuş ve Halil Han'ın dul kalan eşi Nur Sultan Bike ile nikâhlanmıştır (Herberstein 1851: 58). İbrahim Han da 1479'da hayatını kaybedince Nur Sultan Bike bu sefer de Kırım Hanı I. Mengli Giray Han ile evlenmiştir (Hudyakov 2018: 27-28).

Levirat evlilik Kırgız Türkçesinde *Amangerlik*, Kazak Türkçesinde *Amengerlik* ve Özbek Türkçesinde ise *Omonatgirlık* adıyla bilinmektedir (Aynakulova 2006: 101). Nogay Destanlarından *Tölegen ile Kız-Yibek Destanı*'nda levirat evlilik mevcut olmakla birlikte özel bir adlandırmayla karşılaşılmamıştır (Nogay Destanları 2014: 241-254). Ayrıca, Kırım Hanlığında evlilik üzerine yapılan çalışmalarda da levirat evlilik hakkında herhangi bir kavrama rast gelinmemiştir (Kavak 2019: 131-140; Doğan 2023: 241-262). Dolayısıyla Kırım Hanlığındaki bu evlilik türünün nasıl adlandırıldığına dair bir kavrama tesadüf edilmediğinden çalışmada, levirat kavramı tercih edilmiştir. Bu çalışmada yukarıda görüldüğü üzere tüm Türk ve Moğol Devletlerinde var olagelmış levirat evliliğın Kırım Hanlığındaki mevcudiyeti ve uygulanışı, Türk kaynakları ile Rus arşiv belgeleri mukayese edilerek incelenmeye çalışılmıştır.

1. Kırım Hanlığı'nda Gerçekleşen Levirat Evlilikler

Eldeki mevcut verilere bakıldığında 1441 yılında I. Hacı Giray Han tarafından kurulan Kırım Hanlığı'nın ilk dönemlerinde levirat evlilikler yapıldığına dair bir bilgiye rast gelinmemiştir. Ancak I. Mengli Giray Han'ın (1478-1515) oğullarının çoğunun, kardeşlerinin hayatını kaybetmesi üzerine birbirlerinin eşleriyle evlenmiş oldukları görülmektedir. I. Mengli Giray Han'ın oğullarının isimlerini saymak gerekirse onlar şunlardır: Mehmet Giray, Ahmet Giray, Fetih Giray, Burnaş Giray, Mübarek Giray, Mahmut Giray, Saadet Giray ve Sahib Giray (Es-Seb'ü's-Seyyar Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar 2020: 116; Çelebi Akay Tarihi 2022: 117; Maciej Miechowita 2022: 122; Pamyatniki Diplomatıçeskih Snoşeniy 1885: 32-38).

Kesin olarak levirat diyememekle birlikte, levirat evliliğın gerçekleşmiş olabileceği ilk durum I. Mehmet Giray Han (1515-1523) döneminde yaşanmıştır. I. Mehmet Giray Han'ın Mart 1523'teki ölümünün ardından yaşanan kargaşadan istifade eden Nogaylar, Nisan 1523'te Kırım Hanlığı topraklarına baskın yapmışlardır. Bu baskın esnasında orada bulunan Moskova Knezliği elçisi İvan Koliçev, Nogayların Mehmet Giray'ın oğlu Şah Giray'ın da dâhil olduğu

dört hanzadeyi esir aldıklarını yazmıştır (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis 1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 2ob; RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis 1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 4). Lakin Nisan 1516'da ve Şubat 1519'da Moskova'ya yollanan elçilerin raporlarında Şah Giray, Mahmut Giray'ın oğlu olarak ifade edilmektedir (Pamyatniki Diplomatıçeskih Snoşeniy 1885: 299, 648). Nisan 1516'da Moskova'ya ulaşan yarlıkta ise Mahmut Giray'ın öldüğü belirtilmektedir (Pamyatniki Diplomatıçeskih Snoşeniy 1885: 272). Dolayısıyla Şah Giray'ın babası hakkında farklı yıllara ait elçilik raporlarında müşterek bilgilerin bulunmaması iki farklı şekilde yorumlanabilir. Bunlardan ilki Mahmut Giray'ın 1516'da vefat etmesinin ardından eşinin, Mehmet Giray Han ile evlenmiş olma ihtimalidir. Diğer ihtimal ise yalnızca Rusça tercümesi bulunan bahsi geçen yarlıkta yazan isimlerin tercüme ve transkripsiyonu esnasında sehven yapılan bir hatanın gerçekleşmiş olabileceğidir. Yarlıkların kaleme alındığı yazım dili Arap harfli Kırım Tatarca'dır. Bu alfabede Mahmut, محمود olarak yazılırken; Mehmet ise محمد şeklinde yazılmaktadır. Dolayısıyla Mahmut Giray ve Mehmet Giray'ın isimlerinin karışmış olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Yarlıkların orijinal dilde yazılmış nüshaları 1736'da Rusların Kırım Hanlığı'nın başkenti Bahçesaray'da meydana getirdiği yangın sırasında yok olmuştur. Şayet bahsi geçen yarlıklar yangın sebebiyle ortadan kalkmamış olsaydı, erişilecek bilgiler neticesinde Rusça nüshada yazan ismin Mahmut mu yoksa Mehmet mi olduğu anlaşılır, böylece Mahmut Giray'ın eşinin Mehmet Giray Han ile evlenip evlenmediği de ortaya çıkarılabilirdi. Böylelikle Kırım Hanlığı'ndaki levirat evliliğinin ilk olarak hanlardan hangisiyle başladığı durumu da netlik kazanabilirdi.

Yine kesin olmamakla birlikte bir levirat evlilik olarak değerlendirilebilecek bir başka durum ise Kırım Hanlığı'nın yönetici sınıfı Giray Hanedanlığına mensup olan Kazan Han'ı I. Safa Giray Han'ın babası hakkındadır. 1524 yılının ilkbahar ayında Moskova Knezi III. Vasiliy, Rus ordusunu Kazan'a göndermiştir. O esnada Kazan Hanlığı'nın başında yer alan isim I. Sahib Giray Han ise, kardeşi Kırım Han'ı I. Saadet Giray Han'dan Kazan'a doğru hareket eden Rus ordusunun saldırılarına karşı koymak amacıyla ateşli silahlar talep etmek üzere Kırım'a dönmüştür. Tahtını ise bahsi geçen günlerde Kazan'da bulunan 13 yaşındaki yeğeni Safa Giray'a bırakmıştır (Fahredden 2003: 129; RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 3, list 48-50, s. 49-49ob). *Es-Seb'ü's-Seyyar Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar* ve *Çelebi Akay Tarihi* gibi Türkçe kaynaklarda Sahib Giray Han'ın, tahtını Mahmut Giray'ın oğlu Safa Giray'a bıraktığı belirtilmektedir (Es-Seb'ü's-Seyyar Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar 2020: 120; Çelebi Akay Tarihi 2022: 123). Mart 1519 tarihli Moskova Knezliği'ne giden ahidname konulu iki farklı yarlıkta ise Safa Giray'ın Fetih Giray'ın oğlu olduğu yazılıdır (Pamyatniki Diplomatıçeskih Snoşeniy 1885: 636,648). Açıkça görüldüğü üzere Safa Giray'ın babası konusunda kaynaklar arasında fikir birliğine varılmamış olup, farklılıklar bulunmaktadır. Ancak kaynaklardan hareketle Safa Giray'ın babasının kim olduğu sorusunun cevabını Kırım Hanlığı'ndaki levirat evlilikler çerçevesinde aramak gerekmektedir. Leh âlim Maciej Miechowita'ya göre Fetih Giray 1510'da Eflak üzerine düzenlediği akınlardan topladığı

Kırım Hanlığı'nda Levirat Evlilikler

ganimetler ile dönerken nehirde boğularak hayatını kaybetmiştir (Maciej Miechowita 2022: 122). Safa Giray'ın 1524'te Kazan tahtına oturduğunda 13 yaşında olduğu bilinmektedir. O halde Fetih Giray öldüğünde Safa Giray henüz 1 yaşındadır. Belki de Fetih Giray'ın ölümünün ardından Safa Giray'ın küçük yaşta babasız kalmaması adına eşinin, Mahmut Giray ile evlendirilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Bu da dönemin şahidi Rus elçilerin raporları ile daha geç tarihte kaleme alınan Türk kaynakları arasında Safa Giray'ın babasının ismi hakkında bir takım farklılıklar oluşmasına sebebiyet vermiştir. Tarafımızca incelenen kaynaklar doğrultusunda, Safa Giray'ın babası şayet Fetih Giray ise, Fetih Giray'ın ölümünden sonra eşinin, kardeşi Mahmut Giray ile levirat evlilik yaptığı varsayımına ulaşılmıştır.

Safa Giray'ın babasının kim olduğu konusunun tespit edilmesi için yazılı kaynaklar dışında maddi buluntulara da göz atmak gerekmektedir. Türk-İslâm töresi gereğince tahta geçen kişiler kendi adlarına sikke kestirmişlerdir (Tekin 2009: 179-180). Darp edilen sikkelerin üzerinde genellikle hükümdarın babasının adı da yer almaktadır. Bunun haricinde, mezar taşlarının üzerinde vefat eden kişinin babasının adı da bulunmaktadır. Ancak Kazan Han'ı Safa Giray'a ait ne yazık ki -en azından şimdiye kadar- hiçbir sikke buluntusuna erişilememiş, mezar taşı ise bulunamamıştır. Şayet Kazan Hanlığı'nın hâkimiyet sahasında yapılacak arkeolojik çalışmalar neticesinde maddi buluntuların ortaya çıkması durumunda, Safa Giray'ın gerçek babasının kim olduğu gün yüzüne çıkacaktır.

Kaynaklarda Kırım Hanlığı'nda levirat evlilik gerçekleştirildiğine dair kesin bilgiler bulunan ilk isimler de yine I. Mengli Giray Han'ın oğullarındandır. Buna göre I. Saadet Giray Han'ın (1523-1532) iki tane levirat evlilik gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bunlardan ilki kardeşi Mübarek Giray'ın eşidir. Mübarek Giray, nedeni bilinmeyen bir sebepten dolayı Haziran 1515-Nisan 1516 arasında bir tarihte İstanbul'a gitmiş ve dönemin Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferine katılmış ve bu sefer esnasında 1517'de hayatını kaybetmiştir (Pamyatniki Diplomatıçeskih Snoşeniy 1885: 134-138, 272; Gülbün-i Hânân 2019: 71). *Gülbün-i Hânân, Es-Seb'ü's-Seyyar Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar* ve *Çelebi Akay Tarihi*'nde Mübarek Giray'ın ölümünün ardından eşinin evvela Mehmet Giray Han ile onun ölümünün ardından da tahta geçen I. Saadet Giray Han ile evlendirildiği yazmaktadır (Gülbün-i Hânân 2019: 71; Es-Seb'ü's-Seyyar Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar 2020: 133-134; Çelebi Akay Tarihi 2022: 129). Mübarek Giray ayrıca, daha sonra Kırım Han'ı olacak olan I. Devlet Giray'ın da babasıdır. Devlet Giray'ın muhtemelen yaşından kaynaklı olarak Mehmet Giray Han dönemindeki faaliyetleri hakkında malumat mevcut değildir. Ancak I. Saadet Giray Han döneminde devlet kademesinde mühim vazifelerde yer almıştır. Elbette bunda I. Saadet Giray Han'ın ona karşı beslediği muhabbetin de etkisi vardır.

I. Saadet Giray Han'ın hükümdarlığı döneminde Moskova Knezliği'ne gönderilen yarlıklarda açıkça görüleceği üzere I. Saadet Giray Han, Devlet Giray'ı öz oğlu olarak kabul ettiği bilgisi yer almaktadır (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis 1, No 6

Doküment 7-2, list 126; RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opıs 1, No 6 Doküment 13, list 229). Hatta Kırım Hanlığı ve Moskova Knezliği arasında yapılan ahidnamelerden anlaşıldığı kadarıyla Kasım 1530'dan sonra Devlet Giray kalgaylık makamına getirilmiştir (Yolsever 2022: 448; RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opıs 1, No 7 Doküment 19-2, list 372-372ob). I. Saadet Giray Han, 1532 yazında Mehmet Giray Han'ın oğlu I. İslam Giray'ın Kırım tahtı için başlattığı savaşın nihayetinde onun karşısında ağır bir mağlubiyet yaşamış ve bunun üzerine Devlet Giray'ı da yanına alarak İstanbul'a kaçmıştır (Çelebi Akay Tarihi 2022: 129). Eski tarihli Rus elçilik raporlarında, Türk kaynaklarında ve nümizmatik verilerde Devlet Giray'ın, Mübarek Giray'ın oğlu olduğu yazılmaktadır (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opıs 1, No 6, Doküment 3, list 63ob-66; Gülbün-i Hânân 2019: 71; Es-Seb'ü's-Seyyar Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar 2020: 133-134; Çelebi Akay Tarihi 2022: 129; Petovskiı 1893: 11). Lakin onun Kırım Hanlığı tahtında oturduğu dönemlerde (1550-1577) Moskova Knezliği'nden gelen elçilik raporlarında "Saadet Giray Han'ın oğlu" ifadesi yer almaktadır (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opıs 1, No 10, Doküment 2, list 164-164ob). Bu durum da Saadet Giray Han'ın yeğeni ve üvey oğlu Devlet Giray'ı ne kadar benimsediğinin bir göstergesidir.

I. Saadet Giray Han'ın gerçekleştirdiği diğer levirat evlilik ise bir başka kardeşi Ahmet Giray'ın eşi Şirinbek Bike ile evlenmesidir. Ağustos 1518 tarihli belgede Şirinbek Bike'nin Ahmet Giray'ın eşi olduğu yazılıdır (Pamyatniki Diplomatıçeskih Snoşeniy 1885: 524). Ahmet Giray, çıkardığı iç karışıklık sebebiyle I. Mehmet Giray Han'ın emri doğrultusunda 1519 ilkbaharında öldürülmüştür (Pamyatniki Diplomatıçeskih Snoşeniy 1885: 636). I. Saadet Giray Han, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Haziran 1523'te Kırım'a gönderilmiş ve yaptığı ilk işlerden biri Ahmet Giray'ın dul kalan eşi Şirinbek Bike ile evlenmek olmuştur (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opıs 1, No 6 Doküment 1, list 2- 8, 4ob). Ahmet Giray'ın öldürülmesinin ardından Şirinbek Bike'nin I. Mehmet Giray Han ile evlenip evlenmediği bilgisi kaynaklarda yer almamaktadır. Lakin Mübarek Giray'ın ölümünün ardından onun eşinin önce I. Mehmet Giray Han ile akabinde de I. Saadet Giray Han ile evlendiği örneğine bakılarak Şirinbek Bike'nin I. Mehmet Giray Han ile de evlenmiş olma ihtimali yüksektir.

I. Saadet Giray Han, tıpkı Mübarek Giray'ın oğlu Devlet Giray'a sahip çıktığı gibi Ahmet Giray'ın oğlu Buçkak Giray'a da ilk başlarda sahip çıkmıştır. Hatta onu Litvanya-Lehistan üzerine çapullara göndermiştir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opıs 1, No 6, Doküment 7-2, list 128ob-129ob; RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opıs 1, No 6, Doküment 7-2, list 130-130ob). Ancak Buçkak Giray, muhtemelen I. Saadet Giray Han'ı tahttan indirmek isteyen Şirinbek Bike ve Kırımlı beyler tarafından tahta geçirilme vaadiyle kullanılmış ve üvey babasına karşı isyana teşvik edilmiştir. Ağustos 1531'deki başarısız bir darbe girişimi esnasında Buçkak Giray öldürülmüştür (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opıs 1, No 6 Doküment 16, list 310ob-319, s. 316). Oğlunun isyanında katkısı olan

Kırım Hanlığı'nda Levirat Evlilikler

Şirinbek Bike'ye Buçkak Giray'ın ardından ne olduğu bilinmemektedir. Kaynaklarda bir daha isminin yer almaması idam edilmiş veya ölene kadar hapsedilmiş olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

I. Mengli Giray Han'ın oğullarında levirat yaygındır ve onların ardından da bu uygulamanın devam ettiği görülmektedir. I. Sahib Giray Han'ın Fatma Sultan Bike isminde bir eşi vardır (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis 1, No 6, Dokument 9, list 174). I. Sahib Giray Han'ı öldürerek Kırım tahtına oturan I. Devlet Giray Han'ın eşlerinden birinin ismi de Ayşe Fatma Sultan'dır (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis 1, No 10, Dokument 6, list 441ob-443). I. Devlet Giray'ın, I. Sahib Giray Han'ın yerine geçmesi, Fatma Sultan isminin her iki hanın eşinde de ortak olması ilk bakışta bir levirat gerçekleştiği izlenimi vermektedir. Lakin Devlet Giray'ın eşinin Ayşe Fatma Sultan olması olası bir karmaşanın önüne geçmekte ve levirat evlilik yaşanmadığı anlaşılmaktadır.

Kırım Hanlığı'nda görülen bir diğer levirat evlilik ise II. Gazi Giray Han döneminde gerçekleşmiştir. I. Devlet Giray Han'ın oğlu II. Gazi Giray Han 1588'de Kırım tahtına oturduğunda, daha evvel hanlık yapan ve 1584'de (Smirnov 2016: 274) öldürülen ağabeyi II. Mehmet Giray Han'ın (1577-1584) dul hanımı Hantotay Bike ile evlenmiştir (Kırımlı 2022: 94). II. Mehmet Giray Han'dan sonra tahta kardeşi II. İslam Giray Han (1584-1588) oturmuştur (İnalçık 2017: 189-191). Ancak Hantotay Bike'nin II. İslam Giray Han ile evlenip evlenmediği belli değildir. Yukarıda belirtildiği üzere Mübarek Giray'ın ölümünün ardından eşi önce I. Mehmet Giray Han ile daha sonra da I. Saadet Giray Han ile evlenmiştir. Muhtemelen Hantotay Bike de önce II. İslam Giray Han ile daha sonra II. Gazi Giray Han ile evlenmiştir. I. Devlet Giray Han'ın oğlu Şakay Mübarek Giray'ın eşi Hızır Bike de Şakay Mübarek Giray'ın ölümünün ardından onun kardeşi I. Fetih Giray Han ile evlenmiş, I. Fetih Giray Han'ın 1596'da (Smirnov 2016: 282) öldürülmesinin akabinde ise yine I. Devlet Giray Han'ın bir başka oğlu I. Selamet Giray ile evlenmiştir (Kırımlı 2022: 94). Bu evlilik Giray Hanedanlığındaki en azından tarafımızca tespit edilebilen son levirat evliliğidir.

Sonuç

Kadim Türk ve Moğol tarihinde uygulanan levirat evliliklerin Kırım Hanlığı'nda da uygulandığı görülmektedir. İslâm'ı kabul eden Türk devletlerinde üvey anne ile yapılan levirat evliliğinin terkedilmesi geleneği Kırım Hanlığı'nda da devam etmiştir. Kırım Hanlığını yöneten Giray Hanedanlığına mensup erkeklerin aynı anda pek çok evlilik yaptığı bilinmektedir. Onlar, erkek kardeşlerinin ölmesi neticesinde dul kalan eşlerini de nikâhlarına almışlardır. Bunun elbette pek çok siyasi ve sosyal sebebi bulunmaktadır.

Leviratın siyasi sebebinin altında dul kalan eşlerin ailelerinin hanlık içerisinde güçlü ve söz sahibi olması yatmaktadır. Bu durumda han ve hanzadeler evlilik yoluyla güçlü beylerin desteğini sağlamayı amaçlamıştır. Bahsi geçen beylerden birinin kızı olma

durumunda bu gücü kaybetmemek adına vefat eden erkek kardeşin hanımıyla evlenilmiş olabilir. Leviratın sosyal sebepleri arasında ise Türkler ve Moğollardaki aileye verilen önemin yansımaları görülmektedir. Dul kalan eşin, varsa çocukların kimsesiz ve zor durumda kalmaması adına ailenin diğer üyeleri bu dul eşleri nikâhlarına alarak sahip çıkmıştır. Hatta I. Saadet Giray Han ve Devlet Giray örneğine bakılarak levirat evlilik aracılığıyla edinilen yeğen/üvey evladın, öz oğul yerine konduğu da görülmektedir. Kaynaklardan hareketle levirat evliliği gerçekleştiren hanların isimleri yer alırken kimi evliliklerdeki eşlerin ismi belirtilmemiştir. Hanların eşlerinden bazılarının isimlerinin yazılmasının sebebi ise hanlık içerisinde ses getiren faaliyetler yapmaları ile bağlantılı olabilir

Kırım Hanlığında gerçekleşen levirat evliliklerde, kaynaklardan hareketle cinsel arzuların yer almadığı anlaşılmaktadır. Bunun da en büyük kanıtı incelenen evliliklerde çocuk sahibi olunmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Kırım Hanlığında levirat evliliklerin XVII. yüzyılın başlarına kadar devam ettiği bilinmekte, daha sonraki yüzyıllarda ise bu uygulamanın devam edip etmediğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Muhtemelen levirat evlilikler daha sonra da devam etmiştir. Lakin XVII. yüzyıldan itibaren Kırım Hanlığının güç kaybetmesi neticesinde daha karmaşık bir siyasi ortamın oluşmasının ardından kayıt altına alınacak daha mühim malumatların olması sebebiyle tarihi kaynaklarda levirat ile ilgili bilgiler yer almamış olabilir.

Kaynakça

- Acar, Serkan. 2013. Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552). Ankara: TTK.
- Ayan, Ergin. 2020. Sultan Tuğrul Bey. İstanbul: Kronik Yay.
- Aynakulova, Gülnisa. 2006. "Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri". Milli Folklor 18(72): 95-106.
- Bostancı, Fatih. 2021. Berke Han Dönemi Altın Orda Devleti Tarihi (1256-1266). İstanbul: Efe Akademi Yay.
- Can, Aykut. 2022. "Hurremî Çelebi Akay Tarihi". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, Ahmet. 2023. "İslam Hukukunda Nikâh Akdinin Uygulanması: Kırım Hanlığı Örneği". GTTAD 5(9): 241-262.
- Eberhard, W. 1996. Çin'in Şimal Komşuları, Çev. Nimet Ulutuğ, Ankara: TTK.
- Esin, Emel. 1978. İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Fahredden, Rızaeddin. 2003. Altın Ordu ve Kazan Hanları. Çev. İlyas Kamalov. İstanbul: Kaknüs Yay.
- Gömeç, Saadettin. 2012. Türk Kültürünün Ana Hatları. Ankara: Berikan Yay.
- Görgedir, Ercan. 2019. "İlhanlı Hükümdarlarının Leviratus Geleneğine Uygun Evlilikleri". Tarih Okulu Dergisi XLIII: 1324-1340.

Kırım Hanlığı'nda Levirat Evlilikler

- Halîm Giray. 2019. *Gülbün-i Hânân*. Haz. İbrahim Gültekin. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Hudyakov, Mihail. 2018. *Kazan Hanlığı Tarihi*. Çev. Ayaz İshaki. Haz. İlyas Kemaloğlu. Ankara: TTK.
- Huncan, Ömer Soner. 2015. *Türk Hakanlığı Karahanlılar*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- İbn Fadlan Seyahatnamesi. 2015. Haz. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yay.
- İnalçık, Halil. 2017. *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim. 1958. "Selçuk'un Oğulları ve Torunları". *Türkiyat Mecmuası* 13: 117-130.
- Karaduman, Rakkuş. 2022. "Neseb-Nâme-İ Mülük (Şuâb-I Pencgane) Ve Mu'İzzü'l Ensâb Adlı Eserlere Göre Ögedey Han ve Çağatay Han'ın Hatunları". *GTTAD* 4(8): 565-576.
- Kavak, Nuri. 2019. "Kırım Hanlığı'nda Evlenme ve Sonuçları Üzerine Bir Tahlil". *Al-Farabi International Journal on Social Sciences* 3(3): 131-140
- Kaya, Çetin. 2022. "Cengiz Han'ın Kadınları". ss. 77-92 içinde *Cengiz Han'ı Aramak*. Ed. Orhan Söylemez, Ed. Ali Daşman, Ömer Faruk Ateş. Ankara: Bengü Yayınları.
- Kırımlı, Hakan. 2022. *Geraylar ve Osmanlılar Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kurat, Akdes Nimet. 2019. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: TTK.
- Kütük, Ahmet. 2022. "Türk/Moğol Devlet ve Toplum Tôresinde Levirat Evlilikler ve Uygulama Esasları". *GTTAD* 4(7): 43-56.
- Maciej Miechowita. 2022. *Doğu Avrupa'nın Tarihî Coğrafyası*. Çev. Berrin Kalyon. İstanbul: Kronik Yay.
- Marco Polo. 2019. *Dünyanın Hikâye Edilişi*. Çev. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkelen. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Minhac-ı Sirac el-Cüzcanî. 2016. *Tabakat-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*. Çev. Mustafa Uyar. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Muhammed bin Havendşah bin Mahmud Mirhand. 2017. *Gazneliler, Ravzatu's Safa*. Çev. Erkan Göksu. İstanbul: Kronik.
- Nogay Destanları. 2014. Haz. İsmail Doğan, Nesrin Güllüdağ. Ankara: TDK.
- Otkan, Pulat. 2018. *Tarihçinin Kayıtlarına (Shi Ji) Göre Hunlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- Ögel, Bahaeddin. 2001. *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: TDAV Yay.
- Ögel, Bahaeddin. 2015. *Büyük Hum İmparatorluğu Tarihi II*, Ankara: TTK.
- Pamyatniki Diplomatiçeskih Snoşeniy Moskovskago Gosudarstva S Kırımom, Nagayimii Turtsieyu 1508-1521 gg. 1885. Tom II. *Sbornik İmperatorskago Russkago İstoriçeskago Obşçestva*. XCV. St. Peterburg.
- Plano Carpinili Johannes. 2022. *Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi*. Çev. Altay Tayfun Özcan. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Rashiduddin Fazlullah'. 1999. Jami'u't-Tawarikh: Compendium of Chronicles: A History of the Mongols Part Two, English Translation and Annotation by W.M Thackston. Ed. Ş. Tekin, G. A. Tekin. Harvard: Harvard University Department of Near Eastern Language and Civilization.
- Retovskiy, O. 1893. Monetü Hanov Dinastii Gireev (Krimskoe Hantsvo) 1440-1783. Simferopol. RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis 1, No 6 Dokument 7-2, list 126.
- RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis 1, No 6, Dokument 1, list 2- 8.
- RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 10, Dokument 2, list 164-164ob.
- RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 10, Dokument 6, list 441ob-443.
- RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6 Dokument 13, list 229.
- RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6 Dokument 16, list 310ob-319.
- RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6, Dokument 3, list 63ob-66.
- RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6, Dokument 7-2, list 128ob-129ob.
- RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6, Dokument 7-2, list 130-130ob.
- RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6, Dokument 9, list 174.
- RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 7 Dokument 19-2, list 372-372ob.
- Ruysbroeckli Willem. 2010. Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255. Ed. Peter Jackson, David Morgan. Çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Kitapevi Yay.
- Sevim, Ali. 1993. "Çağrı Bey". TDV İslâm Ansiklopedisi 8: 183-186.
- Seyyid Mehmed Rızâ. 2020. Es-Seb'ü's-Seyyar Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar (İnceleme- Tenkitli Metin). Haz. Yavuz Söylemez. Ankara: TTK.
- Sigismund von Herberstein. 1851. Notes Upon Russia. Çev. R. H. Major. C. II. London: Hakluyt Society.
- Smirnov, V. D. 2016. Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı, Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay.
- Sümer, Faruk. 2012. "Tuğrul Bey", TDV İslâm Ansiklopedisi 41: 344-346
- Taşatıl, Ahmet. 2018. Göktürkler. Ankara: TTK.
- Tekin, Oğuz. 2009. "Sikke". TDV İslâm Ansiklopedisi 37: 179-184.
- Tombuloğlu, Tuba. 2020. "Timurlu Devletinde Yapılan İttifak Evlilikleri". Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi 4(2): 322-334.
- Tombuloğlu, Tuba. 2021. "Timurlu Devletinde Kadın ve Statüsü". Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 70: 375-400.
- Uyar, Mustafa. 2021. "Moğol Hanlarının Müslümanlaşması". ss. 128-141 içinde Cengiz Han ve Mirası. Ed. Cem Korkut, Mürsel Doğrul. Ankara: TUBA.
- Yolsever, Umut. 2022. "I. Saadet Giray Han Dönemine Ait Rus Arşivlerinde Bulunan İki Ahidnamenin Tercümesi ve Tahlili". Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 55: 425-436.
- Yüksel, Musa Şamil. 2010. "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı". Turkish Studies 5(3): 2027-2058.

